

UČENICI S POSEBNIM OBRAZOVNIM POTREBAMA

Učenicom s posebnim obrazovnim potrebama¹ smatra se svako dijete koje ima teškoće u učenju (znatno veće od svojih vršnjaka), zbog čega mu je potrebna posebna odgojno-obrazovna podrška.²

Prema važećoj orijentacijskoj Listi vrsta i stupnjeva teškoća u razvoju (Pravilnik o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju, NN, 23/1991.) vrste teškoća u razvoju su:

1. oštećenje vida
2. oštećenje sluha
3. poremećaji govorno-glasovne komunikacije i specifične teškoće u učenju
4. tjelesni invaliditet i kronične bolesti
5. mentalna retardacija
6. poremećaji u ponašanju uvjetovani organskim faktorima ili progredirajućim psihopatološkim stanjem
7. autizam
8. postojanje više vrsta i stupnjeva teškoća u psihofizičkom razvoju

Suvremena hrvatska škola pretpostavlja integraciju djece s posebnim obrazovnim potrebama.

Nacionalna strategija jedinstvene politike za osobe s invaliditetom od 2003. do 2006. (Vlada RH, 2003.), kao i *Nacionalni plan aktivnosti za prava i interese djece 2006.-2012.* predviđaju niz mjera u području obrazovanja usmjerenih odgojno obrazovnoj integraciji djece s posebnim obrazovnim potrebama: stručno usavršavanje učitelja, međuresorna suradnja i suradnja s civilnim sektorom, osuvremenjivanje nastavnih planova i programa, mobilne službe podrške i dr.

*Konvencija o pravima djeteta*³ zalaže se za potpun i dostojanstven život djece s posebnim obrazovnim potrebama u društvenoj zajednici. Odbor UN-a za prava djece, koji prati izvršenje Konvencije u zemljama članicama, dao je Hrvatskoj 2004. godine preporuke za unapređenje prava i zaštite djece, te su one uključene i u *Nacionalni plan aktivnosti za dobrobit, prava i interese djece (2006. – 2012.)*, prihvaćen od Vlade RH 22. ožujka 2006. Prema *Planu razvoja sustava odgoja i obrazovanja 2005. – 2010.*, usvojenom od strane Vlade RH 2005, predviđeno je i za učenike s posebnim odgojno-obrazovnim potrebama besplatno i obvezno osnovnoškolsko obrazovanje, s težištem školovanja u blizini mjesta stanovanja, čime se osigurava pravo djece na odrastanje u vlastitoj obitelji.

Pretpostavke za ostvarivanje suvremenih pristupa učenicima s posebnim obrazovnim potrebama, među ostalim, podrazumijevaju promjene u terminologiji, uvođenju raznolikih sadržaja i oblika rada, osposobljenosti učitelja i promjene unutar zakonskih odredbi. Pozornost se usmjerava na mogućnosti i potrebe učenika, individualizaciju odgojno obrazovnog rada, te osiguravanje dodatne podrške učenicima primjenom rehabilitacijskih programa, uključivanjem osposobljenih asistenata u nastavi i dr.

Vodič kroz Hrvatski nacionalni obrazovni standard (u daljnjem tekstu HNOS) rabi terminologiju u skladu sa suvremenim poimanjem ljudskih prava, kako se nazivljem ne bi podržavali stereotipi koji označavaju učenike s posebnim obrazovnim potrebama kao manje vrijedne.⁴

Najveći broj učenika s posebnim obrazovnim potrebama potpuno je integriran u redovite razredne odjele, i to tako da u jednom razrednom odjelu mogu biti najviše tri učenika s posebnim obrazovnim potrebama.

¹ U HNOS-u se rabi naziv djeca s posebnim obrazovnim potrebama umjesto djeca s teškoćama u razvoju ili djeca s invaliditetom jer je širi, manje stigmatizirajući i prikladniji u području odgoja i obrazovanja.

² DfEE(1996) Education Act 1996, London.

³ *Konvencija o pravima djeteta* međunarodni je dokument, usvojen na Glavnoj skupštini UN-a, 1989., koji sadrži univerzalne standarde koje svaka država stranka Konvencije, tj. država koja ju je potpisala i ratificirala, mora jamčiti svakom djetetu. Ratifikacijom Konvencije o pravima djeteta, 12. listopada 1992., Hrvatska je preuzela obvezu njezina provođenja te obvezu izmjene i prilagodbe postojećih zakona i akata u skladu s tim međunarodnim dokumentom.

⁴ *Prijedlog Orijentacijske liste prema novim stručnim preporukama*: 1. učenici s oštećenjem vida, 2. učenici s oštećenjem sluha, 3. učenici s poremećajima glasovno-jezično-govorne komunikacije, 4. učenici s motoričkim poremećajima i kroničnim bolestima, 5. učenici sa sniženim intelektualnim sposobnostima, 6. učenici s poremećajima pažnje/hiperaktivnosti, 7. učenici sa specifičnim teškoćama učenja, 8. učenici s poremećajima u ponašanju i emocionalnim poremećajima, 9. učenici s poremećajima iz autističnog spektra. Izvor: Alcott, M. (2001): *An introduction to children with special educational needs*, Hodder & Stoughton, London; prilagodba od strane recenzentske skupine HNOS-a (Igrić, Sekušak-Galešev, Bašić, Škrinjar, Turalija, Pribanić, Blaži, Oberman-Babić, 2005.)

Pravilnikom o broju učenika u redovitom i kombiniranom razrednom odjelu u osnovnoj školi (NN, 74/99.) utvrđeno je da razredni odjel u koji je uključen jedan učenik s posebnim obrazovnim potrebama može imati najviše ukupno 28 učenika, razredni odjel u koji su uključena dva učenika s posebnim obrazovnim potrebama može imati najviše 26 učenika, a razred s tri učenika s posebnim obrazovnim potrebama može imati najviše 24 učenika.

Pravilnikom o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (NN, 23/91.) utvrđeni su primjereni oblici školovanja učenika s posebnim obrazovnim potrebama.

U slijedećem tekstu navodi se Pravilnik o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (NN, 23/91), koji je još na snazi, te se stoga navode oblici odgojno-obrazovnog rada koje je prema preporukama HNOS-a potrebno prilagoditi u skladu s iskazanim potrebama tijekom njihove 15-godišnje primjene.

Učenici s lakšim teškoćama u razvoju u pravilu se uključuju u redovite razredne odjele te svladavaju redovite nastavne programe uz individualizirane postupke s obzirom na posebne potrebe koje učenik ima ili prilagođene programe sukladne njihovim sposobnostima.

Oblici rada koji se nude unutar osnovnoškolskog odgoja i obrazovanja za učenike s posebnim obrazovnim potrebama provode se u:

Redovitim osnovnim školama

- a. potpuna integracija (redoviti razredni odjeli)
  - po redovitom programu uz individualizaciju
  - po prilagođenom programu
- b. djelomična integracija
  - redoviti razredni odjeli – predmeti iz područja kultura
  - posebni razredni odjeli – obrazovni predmeti po posebnom programu
- c. posebni odjeli s posebnim programima

Posebnim odgojno-obrazovnim ustanovama

- po redovitom programu
- po prilagođenom programu
- po posebnom programu

Za učenike *sa senzoričkim i motoričkim oštećenjima* (vida, sluha, tjelesna oštećenja) koji su potpuno integrirani u redovite razredne odjele organizira se nakon nastave produženi stručni postupak u skupinama od 6 do 10 učenika.

Učenici *s lakom mentalnom retardacijom* bez utjecajnih teškoća u razvoju školuju se u sustavu djelomične integracije u posebnim razrednim odjelima u kojima svladavaju nastavne sadržaje hrvatskoga jezika, matematike i prirode i društva, dok nastavne sadržaje likovne i glazbene kulture te tehničke i tjelesne i zdravstvene kulture svladavaju u redovitom razrednom odjelu, uglavnom po prilagođenom programu.

Sukladno Pravilniku o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju za učenike *s većim teškoćama* osnovno školovanje ostvaruje se u posebnim odgojno-obrazovnim ustanovama te u ustanovama zdravlja, socijalne skrbi i pravosuđa.

Posebni nastavni programi izrađeni su za učenike u kojih je prisutna mentalna retardacija kao primarna ili kao prateća teškoća. Planiranje, programiranje i neposredni odgojno-obrazovni rad s tim učenicima izvode učitelji defektolozi (edukatori rehabilitatori). Ti razredni odjeli imaju od 5 do 9 učenika, s obzirom na vrstu i stupanj teškoća.

Za učenike koji zbog bolesti nisu u mogućnosti duže vrijeme polaziti nastavu ustrojava se tzv. *nastava u kući* koju provode učitelji i stručni suradnici škole koju učenik polazi. Također se organizira i nastava za učenike koji se nalaze na *dužem bolničkom liječenju*, npr. na onkološkim, psihijatrijskim odjelima i sl., koju provode učitelji i stručni suradnici najbliže osnovne škole.

Učenici s umjerenom, težom i teškom mentalnom retardacijom, s autizmom te oni s kombiniranim većim teškoćama u razvoju osposobljavaju se prema posebnim nastavnim planovima i programima u sklopu posebnih odgojno-obrazovnih područja (briga o sebi, komunikacija, upoznavanje uže i šire okoline, socijalizacija, razvoj kreativnosti, radni odgoj, tjelesna i zdravstvena kultura te izobrazba u obavljanju poslova). Učenicima s većim teškoćama u razvoju omogućeno je školovanje do 21. godine života.

Zakoni i pravilnici vezani uz školovanje osoba s posebnim potrebama

NAZIV	PREMA ČL. ZAKONA	NARODNE NOVINE
Zakon o osnovnom školstvu	Čl. 60, 61, 62 odnosi se na djecu s teškoćama u razvoju	Narodne novine, broj 59/90., 27/93. 7/96., 59/01., 114/01., 69/03., 75/06.
Pravilnik o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju	Temeljem članka 60. stavka 2. i članka 61. stavka 2. Zakona o osnovnom školstvu	Narodne novine, broj 59/90 i 23/91 Glasnik, 7–8/91
Pravilnik o upisu djece u osnovnu školu	Temeljem članka 44. stavka 5. Zakona o osnovnom školstvu (Narodne novine, broj 59/90)	Narodne novine, broj 13/91.
Pravilnik o broju učenika u redovitom i kombiniranom razrednom odjelu te odgojno-obrazovnoj grupi	Na osnovi članka 38., stavka 4. Zakona o osnovnom školstvu (Narodne novine, broj 59/90., 27/93. i 7/96.)	Narodne novine, broj 74/99.
Naputak za rad stručnoga tima za opservaciju djece s teškoćama u razvoju		Glasnik MZOŠ-a 2/93.
Nastavni planovi i programi odgoja i školovanja učenika s teškoćama u razvoju		Glasnik MZOŠ-a 4. 9. 1996.

Zbog neujednačenih uvjeta rada u različitim sredinama i školama, prije svega u opremi, kadrovima i arhitektonskoj pristupačnosti, radit će se na njihovu ujednačavanju.

Sustavnim stručnim usavršavanjem učitelja i stručnih suradnika osigurava se potrebna razina kompetentnosti za rad s učenicima s posebnim obrazovnim potrebama, od prepoznavanja njihovih posebnosti, izbora najprikladnijih didaktičko-metodičkih pristupa i oblika rada do vrjednovanja uspješnosti, vodeći računa o potencijalima i potrebi za uspjehom svakog učenika.

Suradnički rad na planiranju i provedbi odgojno-obrazovnoga rada s učenicima s posebnim potrebama uključuje učitelje, ostale učenike, stručne suradnike, ravnatelje, obitelji, lokalnu zajednicu, udruge i medije i nužna je pretpostavka u planiranju i izvođenju rada s učenicima s posebnim obrazovnim potrebama.

Individualizirani odgojno-obrazovni programi

HNSO preporučuje izradbu Individualiziranih odgojno-obrazovnih programa (IOOP) za učenike s posebnim obrazovnim potrebama, polaznicima redovite osnovne škole. Individualizirani rad s učenicima s posebnim obrazovnim potrebama podrazumijeva potrebu izradbe pojedinačnih nastavnih programa (IOOP). Programi imaju različite razine, ovisno o odgojno-obrazovnim potrebama učenika, a sadržavaju ciljeve, sadržaje, metode, rokove, vrjednovanje i osobe zadužene za njegovu provedbu.

Program izrađuju učitelj i stručni suradnici škole, o čemu roditelji/staratelji učenika s posebnim obrazovnim potrebama trebaju biti upoznati.

IOOP se izrađuje za sve učenike s posebnim obrazovnim potrebama temeljem Rješenja Ureda državne uprave i Odluke učiteljskog vijeća škole. Predviđa se mogućnost uvođenja novih oblika rada koji obogaćuju postojeće, a mogu se provoditi i izvan same škole. *Bonus nastava* kao novi oblik rada predstavlja ponudu zamjenskih

aktivnosti za predmete koji većinom zasnivaju na apstraktnom mišljenju, a odnosi se na stjecanje radnih vještina učenika viših razreda. Posebno je korisna za male sredine radi sprječavanja upućivanja djece u specijalizirane institucije i izdvajanja iz djetetu bliske sredine. Blok sat olakšava organizaciju *bonus nastave*. Sadržaje planira škola u suradnji s roditeljima, učenicom i službama kao što su zavodi za zapošljavanje, obrtničke škole, obrtničke radionice, školske zadruge, specijalizirane ustanove za djecu s posebnim potrebama, a sukladno učenicovim mogućnostima i ponudama lokalne zajednice u kojoj bi sutra trebali biti zaposleni. Učenicima kojima nije potrebna sadržajna prilagodba pristupa se samo prilagođenim i primjerenim metodama rada.

Izradba individualiziranog odgojno-obrazovnog programa temelji se na procjeni sposobnosti, interesa i potreba učenika (»jakih« strana), a tek potom na procjeni područja koja treba razvijati. Etape su izradbe individualiziranoga programa inicijalna procjena, određenje nastavnih predmeta i sadržaja, razine usvajanja sadržaja, vremenske dimenzije (kratkoročni i dugoročni ciljevi i zadatci), izbor metoda, individualiziranih postupaka, sredstava i pomagala, praćenje i ocjenjivanje postignuća učenika. Planiranje i praćenje uspješnosti programa provodi se mjesečno. Ako škola nema stručnjaka odgovarajućega profila, dužna je osigurati primjerenu odgojno-obrazovnu i rehabilitacijsku potporu suradnjom sa stručnjacima izvan ustanove i ovlaštenim institucijama.

Svi dokumenti i prilozi praćenja učenika ulazu se u mapu učenika.

Na kraju svake školske godine stručni tim i učitelji škole dužni su izraditi pisano izvješće o postignućima, kao i preporuke za daljnji rad.

Od učitelja se očekuje da omogući svakom učeniku da bude uspješan.

Procesi decentralizacije predviđaju veći stupanj aktivnog uključivanja lokalne zajednice u planiranje, izvedbu i financiranje školovanja učenika s posebnim obrazovnim potrebama, te osiguravanje različitih oblika podrške. Može se očekivati povećanje broja posebnih odjela pri redovitim školama, što će osigurati ovim učenicima školovanje bez izdvajanja iz obitelji.

Posebne ustanove postaju potpora redovitim školama pružanjem rehabilitacijske stručne pomoći.

Preporuke u odgoju i obrazovanju učenika s posebnim obrazovnim potrebama u redovitoj osnovnoj školi

- Osnivanje lokalnih mobilnih timova (psiholog, pedagog, defektolog odgovarajuće specijalnosti) i
- Osposobljavanje učitelja za rad s učenicima s posebnim obrazovnim potrebama
- Osiguranje stručnoga tima u školi i razvijanje modela stručna podrške škola pod posebnim uvjetima redovnim školama
- Uključivanje asistenata u nastavi (osposobljenih za rad s učenicima s posebnim obrazovnim potrebama)
- Izmjene i obogaćivanje programskih sadržaja i oblika rada (diferencirana, *bonus nastava*, nastava u kući i bolnici)
- Opremanje škole potrebnim didaktičkim i rehabilitacijskim sredstvima i pomagalima
- Osiguranje pristupačnosti (arhitektonske zapreke, prijevoz)

Ravnatelj škole, učitelji i stručne službe odgovorni su za uspješnost školovanja djece s posebnim obrazovnim potrebama, a roditelji, izvanškolski suradnici, srodne institucije i cijela lokalna zajednica postaju aktivni sudionici u procesu njihova školovanja i osposobljavanja.

UVODNE NAPOMENE ZA ZA RAD S UČENICIMA S POSEBNIM OBRAZOVNIM POTREBAMA*

Osnovno školovanje učenika s posebnim obrazovnim potrebama jedinstveni su dio sustava odgoja i obrazovanja u okviru kojeg im treba omogućiti zadovoljavanje specifičnih potreba (Zakon o osnovnom školstvu, čl. 58.- 63., NN br. 69./2003.)

Pretpostavke za ostvarenje HNOS-a za učenike s posebnim obrazovnim potrebama su:

- pristupačnost škole (bez arhitektonskih barijera, prijevoz učenika, osobni asistent, asistent u nastavi,)
- edukacija učitelja za rad s učenicima s posebnim obrazovnim potrebama (cjeloživotno učenje)
- opremljenost potrebnim specifičnim didaktičkim i rehabilitacijskim sredstvima i pomagalicama
- osiguranje potpore stručnog suradnika defektologa, odnosno stručnjaka za edukacijsko-rehabilitacijsku podršku (u daljnjem tekstu stručnjaka za edukacijsko-rehabilitacijsku podršku) odgovarajuće specijalnosti
- osiguranje edukacijsko-rehabilitacijske potpore putem mobilnog stručnog tima stručnjaka odgovarajuće specijalnosti iz posebne ustanove za školovanje učenika s posebnim obrazovnim potrebama ili druge organizacije za stručnu podršku
- izmjene i obogaćivanje programskih sadržaja (diferencirana, bonus nastava i drugo)
- promjene u zakonu i provedbenim propisima.

* Korištena je najnovija stručna terminologija i podjela oštećenja, koja se razlikuje od one u Zakonu o osnovnom školstvu (NN 69/03.) i provedbenim propisima (Pravilnik o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (NN 23/91.).

SADRŽAJNA I METODIČKA UPUTSTVA

1. POSEBNOSTI ZA RAD S UČENICIMA S OŠTEĆENJEM VIDA

RAZVOJNE ZNAČAJKE

I. Sljepoćom u smislu potrebe edukacije na Brailleovom pismu smatra se ostatak vida na boljem oku s korekcijskim staklom do 0.05 (5%) uz suženje vidnog polja na 20 stupnjeva ili ispod 20 stupnjeva, koncentrično suženje vidnog polja oka s vidnim poljem širine od 5 do 10 stupnjeva oko centralne fiksacijske točke, ili bez obzira na oštrinu vida nesposobnost čitanja slova ili znakova veličine Jaeger 8 na blizinu (font Times New Roman 22).

II. Slabovidnošću se smatra oštrina vida na boljem oku s korekcijskim staklom od 0.4 (40 %) i manje.

Preporuka učiteljima za rad s učenicima s oštećenjem vida

Integrirani učenici s oštećenjem vida ne zaostaju u intelektualnom razvoju za vršnjacima koji vide i svladavaju redoviti nastavni plan i program predviđen za pojedini razred.

Specifične sadržaje za obrazovanje ovih učenika (usvajanje Brailleovog pisma, vježbe vida, peripatologija - vježbe orijentacije i kretanja, uporaba tiflotehnike, usvajanje svakodnevnih i socijalnih vještine) ostvaruju stručnjaci za edukacijsko-rehabilitacijsku podršku koji su specijalizirani za navedena područja.

Učenici s oštećenjem vida upoznaju svijet, komuniciraju i uče koristeći preostala osjetila. Za slijepe je najvažnija taktilna percepcija, sluh i govor. Svakako se koristi i ostatak vida ako postoji.

Učeniku s oštećenjem vida potrebno je:

- omogućiti da sjedi na njemu najprimjerenijem mjestu u razredu uz individualnu rasvjetu radnih površina sukladno njegovim potrebama
- obavijestiti ga o svim promjenama u organizaciji prostora (na primjer drugačiji raspored klupa, novi ormar, i slično),
- dati mu dovoljno vremena za korištenje nastavnog materijala,
- omogućiti mu uporabu diktafona na satu,
- provjeriti urednost pod školskom klupom,
- uključiti ga u sve aktivnosti razreda jer on to može.

Posebnosti u korištenju nastavnih metoda:

Metoda usmenog izražavanja:

- učitelj se ne može osloniti na geste i mimiku, ali će gramatički pravilan govor, mirnog tona, čist po izgovoru, dobre intonacije i ritma imati učinkovite efekte na učenika oštećena vida.
- važno je da učitelj bude siguran da ga učenik s oštećenjem vida dobro čuje.

Metoda razgovora:

- govor ima izuzetno značenje za spoznaju svijeta za učenike s oštećenjem vida.
- nastojati ublažavati verbalizam jer često semantički sadržaji izgovorenog ne odgovaraju stvarnom iskustvu učenika
- potrebno je provjeriti stoji li iza riječi iskustvo, odnosno primjerna predodžba riječi i pojmovi s vizualnim konotacijama (gledati, vidjeti, plavo, zeleno) normalno se upotrebljavaju u komunikaciji s učenicima oštećena vida
- pri davanju uputa budite konkretni, precizni i kratki (na primjer umjesto “ovdje” ili “tamo” koristite “ispred tebe”, “pored tebe”, “s tvoje lijeve /desne strane”)

Metode pisanih i ilustrativnih radova:

Učenik oštećenog vida ne može prepisivati s ploče te mu je potrebno plan ploče i sadržaj osigurati na brajici ili uvećanom tisku koji će mu stajati na klupi, a sadržaje koje pišete na ploču izgovarajte glasno da vas učenik s oštećenjem vida može slijediti i zapisivati bilješke,

- opismenjavanje **slijepih** učenika na brajici provodi defektolog, a daljnji razvoj pismenosti teče paralelno s ostalim učenicima u razredu
- slijepi učenik koristi za pisanje brajev pisani stroj i papir
- u višim razredima uvodi se prijenosno računalo prilagođeno slijepima
- slijepi učenik dopunjava rečenicu, upisuje riječi i odgovara na pitanja tako da s listića na brajici čita zadatak i na posebnom papiru čita tražene riječi ili odgovore, a ispred svakog odgovora piše redni broj zadatka (ne prepisuje pitanja)
- pismeni radovi odlažu se u za to predviđene mape
- kontrolu i ispravljanje pismenih radova na brajici u razrednoj nastavi provodi učitelj sam uz povremenu pomoć roditelja ili stručnjaka za edukacijsko-rehabilitacijsku potporu u predmetnoj nastavi kad se obim pismenih radova poveća tehničku pomoć češće pruža stručnjaka za edukacijsko-rehabilitacijsku potporu,
- učenik može sam pročitati svoj pismeni rad na brajici, a učitelj mu ukazuje usmeno na eventualne pogreške
- slijepi učenici mogu izrađivati neke tablice i dijagrame pomoću brajevog stroja, a za crtanje koriste pribor koji se sastoji od folije za pozitivno crtanje i gumene podloge
- **slabovidni** učenici za pisanje koriste obične ili specifične bilježnice ili posebno pripremljene listove papira s jače otisnutim crtama i većim preredom na bijeloj ili žućkastoj podlozi
- koristiti pisaljku (mekana olovka ili kvalitetan flomaster) koja ostavlja deblji trag
- slabovidni učenici za crtanje i slikanje upotrebljavaju isti pribor kao i videći učenici, ali im treba omogućiti više vremena za rad

Metoda demonstracije

- pri demonstriranju kad god je moguće koristite stvarni predmet o kojem govorite, a zatim reljef, crtež ili sliku
- pri demonstraciji pokreta i radnji učenik s oštećenjem vida treba biti model
- demonstrirani predmet dati učeniku u ruke uz dodatno govorno pojašnjenje i dovoljno vremena za percepciju ostalim osjetilima
- pri demonstraciji sliku opisati i objasniti u cjelini, a zatim pojedine dijelove
- prije gledanja dijapozitiva, filma, kazete, potrebno je usmeno objasniti učenika o sadržaju koji će se prikazivati
- karte, sheme, dijagrami, tablice i skica za učenika s oštećenjem vida trebaju biti individualne, jednostavne, reljefne i oštrog kontrasta
- slabovidni učenici pri gledanju skica, karti, tablica koriste povećalo

Metoda tiskanih radova

- slijepi učenici koriste materijali tiskane na brajici, (slova, brojke, simbole i ostali znakovi), ali mogu koristiti takozvane zvučne knjige (kazete, CD-e i računala koja pretvaraju pismo u govor)
- slabovidni učenici čitaju crni tisak koji se prilagođava njihovom vidnom statusu (veličina slova Jaeger 5 do 8, font Times New Roman 14 do 20)
- zbog oštećenja vizualne percepcije koja može biti kombinirana s nistagmusom (titranje oči) slabovidni učenicima teškoća u čitanju pa se preporuča korištenje tzv. Zvučne knjige

Metoda laboratorijskih radova

- zbog nemogućnosti učenja imitacijom slijepi učenici individualno uvježbavaju manipulaciju predmetima, alatima i instrumentima
- rad u grupi provodi se uz pomoć učitelja ili videćih učenika
- za rad u prostoru izvan učionice potrebno je osigurati pomoć vodiča za kretanje i upoznavanje prostora.

Nastavna sredstva i pomagala

Osim standardnih nastavnih sredstava potrebna su i neka specifična sredstva i pomagala: udžbenici, radne bilježnice, kontrolni zadaci i radni listići na brajici i uvećanom tisku, zvučne knjige, brajev pisani stroj, prilagođeno prijenosno računalo, brajev papir, folija za pozitivno crtane, prilagođeni pribor za crtanje, mape za odlaganje pisanih radova i reljefnih crteža, prilagođeni kalkulatori, povećala, prilagođeni mjerni instrumenti, prilagođene bilježnice za slabovidne učenike, prilagođene olovke i flomasteri, klupa s nagibom, stalak za čitanje, reljefne karte, globus, sheme, zvučna lopta.

2. POSEBNOSTI ZA RAD S UČENICIMA S OŠEĆENJEM SLUHA

RAZVOJNE ZNAČAJKE

Oštećenje sluha ubrajamo u jedno od najčešćih prirodnih oštećenja, a javlja se u prosjeku u jedno do troje djece na 1000 novorođenčadi. Kod 70 do 80% djece oštećenje je prisutno već kod otpusta iz rodilišta, a u 20 do 30% nastaje kasnije, najčešće zbog nekih bolesti ili traumatskih ozljeda glave. U Hrvatskoj se od rujna 2002. godine u svim rodilištima vrši probir novorođenčadi (screening) na oštećenje sluha tako da su sva novorođena djeca pregledana prije otpusta iz rodilišta.

Učenici oštećena sluha, ovisno o stupnju oštećenja mogu biti

- **gluhi** (gubitak sluha iznad 91 dB)
- **nagluhi**: blaža, umjerena ili teža naglušnost (gubitak sluha od 25 do 90 dB)

Vrijeme nastanka oštećenja sluha može biti:

- prelingvalno, perilingvalno ili postlingvalno, odnosno, potrebno je uzeti u obzir činjenicu je li oštećenje nastupilo u dojenačkoj dobi ili u razdoblju intenzivnog usvajanja (do druge/ treće godine života) ili je dijete usvojilo govor i jezik prije nastupa oštećenja sluha. Po svojim posljedicama prelingvalna gluhoća vrlo je ozbiljno senzorno oštećenje te utječe na cjelokupni razvoj i psihosocijalno sazrijevanje osobe.

Posljedice prelingvalne gluhoće ovise o interakciji stupnja i vremena nastanka oštećenja, o prisutnosti dodatnih teškoća, o stavovima i podršci okoline (roditelja, članova obitelji, suučenika, učitelja...) te o pravodobnosti, kvaliteti i kvantiteti rehabilitacijskih i edukacijskih postupaka. Teškoće u govorno-jezičnoj komunikaciji, kao dominantna posljedice oštećenja sluha, mogu rezultirati i odstupanjima u emocionalnom i socijalnom razvoju te u obrazovnim postignućima djeteta.

Neophodno je neprestano imati na umu velike individualne razlike unutar populacije učenika oštećena sluha da bismo mogli zadovoljiti njihove individualne potrebe u svakom predmetu i temi.

Prelingvalna gluhoća donosi najviše posebnosti u području govorno-jezične komunikacije budući da se govor i jezik prirodno i spontano usvajaju slušanjem bez posebnog napora. Stupanj zaostajanja u jeziku i otežana govorno-jezična komunikacija još je uvijek problem za veći dio osoba oštećena sluha bez obzira na proces rehabilitacije slušanja i govora. I u optimalnim uvjetima zaostaju u govornom jeziku, sporo ga usvajaju i konačno lingvističko postignuće teško nagluhih i praktično gluhih osoba razlikuje se od čujućih govornika.

Posljedice u odgojno-obrazovnim uvjetima očituju se kao: teškoće učenika govora, zaostajanje u usvajanju govornog i pisanog jezika, problemi u pismenom izražavanju, oskudniji rječnik, agramatičnost, otežano razumijevanje pisanog teksta, a radi lošijeg poznavanja jezika i teškoće u usvajanju obrazovnih sadržaja.

Djeca s blažom nagluhošću također će trebati barem povremenu edukacijsko-rehabilitacijsku podršku uz neke tehničke prilagodbe u razredu: FMI (aparati) – smanjuje buku, olakšava primanje govora i orijentaciju u prostoru; po mogućnosti smanjiti vanjsku buku i buku u razredu (izolirati noge stolaca); pojačati govor za 20dB. Posebno voditi računa (iako su rijetki slučajevi) o učenicima s jednostranim oštećenjima sluha koja imaju poteškoća u slušnoj orijentaciji i slušanju u buci.

Sljedećih godina očekujemo veći broj gluhih učenika s umjetnom pužnicom u redovnim školama, a prilagodbe u odgojno-obrazovnom radu bit će slične kao i u nagluhe djece.

Umjetna pužnica tehničko je pomagalo koje omogućava bolje slušanje, slikovito bismo mogli reći da je to "proteza unutrašnjeg uha" koja se od 70-tih godina operativno usaduje gluhim osobama.

Kako bi naučilo govoriti i razumjeti govor uz pomoć umjetne pužnice dijete mora imati dovoljno mogućnosti da čuje govor i da samo govori. Za većinu gluhih osoba s umjetnom pužnicom i za veliki dio pravovremeno implantirane djece, umjetna pužnica donosi bitno rasterećenje, posebno u psihičkom smislu. Očekuju se i bolji temelji integracije u svijet čujućih osoba.

Učenici oštećena sluha mogu biti vrlo uspješni u savladavanju redovnog programa, uz razumijevanje problema i primjenu specifičnih postupaka u tijeku izvođenja nastave (10% ih završi fakultete). Samo neke nastavne sadržaje ovi će učenici usvajati s većim odstupanjima radi prirode oštećenja (hrvatski jezik – diktati; glazbena kultura - pjevanje, slušanje glazbenih djela; strani jezik – vježbe slušanja i izgovora, diktati) radi čega se rad i zadaci trebaju temeljiti na učenikovim sposobnostima u okviru sadržaja pojedinog predmeta i teme.

Cilj odgoja i obrazovanja učenika oštećena sluha je pristup cjelovitim obrazovnim programima koji su primjereni njihovoj kronološkoj dobi. To pretpostavlja da gluhi ili nagluhi učenici bez dodatnih teškoća ili smetnji u razvoju, koji se nalaze u inkluzivnoj edukaciji mogu imati različite vrste podrške obzirom na svoje individualne potrebe, preporuke savjetnika i odabir roditelja. Potrebno je omogućiti povremenu ili stalnu edukacijsko-rehabilitacijsku podršku, mobilnu službu podrške, produženi stručni postupak u okviru cjelodnevnog nastave ili podršku edukacijskog tumača, odnosno prevoditelja za znakovni jezik. Znakovni jezik je pravi prirodni jezik gluhih koji se odvija u vizualnom i prostornom modalitetu za razliku od govornog jezika kojega dominantno percipiramo auditivnim kanalom. Istraživanja su pokazala da rano usvajanje znakovnog jezika ne interferira s učenjem oralnog jezika.

Uz podršku koju će omogućiti i obitelj i škola učenici oštećena sluha mogu biti vrlo uspješni u svladavanju redovnog programa.

Od učitelja u redovnim školama mnogo se očekuje. Na pitanje: što misle o integraciji gluhog ili nagluhog djeteta u njihov razred, učitelji uglavnom odgovaraju da se boje kako će ostvariti obostrano uspješnu komunikaciju, da li će razumjeti što im dijete želi reći i da li će njihova poruka (prijenos znanja) biti u potpunosti primljena. Da bismo to postigli korisno se pridržavati nekih praktičnih savjeta koji se odnose na subjektivne i objektivne okolnosti komunikacije s gluhim osobama pa tako i s djetetom u odgojno-obrazovnim uvjetima:

- osobni kontakt s gluhom djecom s kojom radimo najbolji je za stvaranje dobre atmosfere i dobrih međusobnih odnosa. Nastojite uvijek sami ostvariti kontakt s gluhi učenikom na način koji vam se u određenom trenutku čini najprihvatljivijim: govorom, pisanjem, pokazivanjem, ručnom abecedom ili znakovnom komunikacijom ukoliko ju poznajete. Naravno da prije toga trebate znati kakvo je stanje sluha u djeteta kojem se obraćate, stupanj pismenosti, poznavanje jezika i ostalih oblika komuniciranja. Više puta se može dogoditi da je potrebno samo jasno i razumljivo govorenje ili pojačan glas, pa tek onda posežemo za pisanjem, osobito ako je poruka značajna i ne trpi dvosmislenost ili djelomičnost;
- potrebno je provjeriti je li vas gluhi učenik u cijelosti razumio za što nije dovoljno samo njegovo kimanje glavom. Za to je potrebna strpljivost!
- treba paziti na osvjetljenje lica, da ne bude u sjeni i na udaljenost. Kod grupnih situacija potrebno je gluhom učeniku omogućiti mjesto koje će zadovoljiti te uvjete. U razredu to znači da bi gluhi učenik trebao sjediti u prvoj ili drugoj klupi srednjeg reda kako bi mogao lakše ostvarivati vizualni kontakt s učiteljem, a učitelj bi trebao usvojiti naviku da je uvijek okrenut licem prema učenicima kada im se obraća govorom.

PRILAGODBE U NASTAVNOM RADU

Osnovni principi rada u razredu

Ponekad će biti potrebno izraditi prilagođeni program, možda samo iz nekih predmeta. Ako učitelj za određeni predmet to ne može sam uraditi, učinit će to u suradnji sa stručnim timom ili odgovarajućim stručnjakom – ustanovom koja se bavi odgojem i obrazovanjem djece oštećena sluha.

Djeca oštećena sluha vrlo često nemaju dovoljno iskustva na temelju kojega najčešće kreiramo uvodni dio sata. Zbog toga je vrlo važno u gluhog/nagluhog učenika to iskustvo stvoriti u neposrednom kontaktu s prirodnim ili društvenim pojavama, ljudima, životinjama, situacijama...

Nerazumijevanje gradiva često puta proizlazi iz nerazumijevanja pojedinih riječi ili rečeničnih konstrukcija. Pažnja učitelja bit će usmjerena i na nove pojmove koji su djetetu oštećena sluha nepoznati, nastojat ćemo mu ih objasniti, najčešće slikom ili sinonimom ili kratkim jednostavnim objašnjenjem. Bilo bi dobro kada bi svako gluho dijete samo kreiralo svoj individualni rječnik novih pojmova s objašnjenjima. U tekstu nepoznatu riječ ćemo istaknuti markiranjem.

Bez nastavnih sredstava nema motivacije ni efikasnog rada s djecom oštećena sluha bez obzira na kronološku dob. Zornost pospješuje i verbalno pamćenje pa je potrebno sadržaje rada potkrijepiti pismom: transparenti s natpisima, npr. imena djece, dijelovi namještaja, sadržaj nastavnog gradiva...

Poželjno je sav pisani materijal unaprijed pripremiti, najbolje na grafo-folijama ili barem na tvrđem papiru prikladnom za ploču ili pano. Koristimo, naravno, sva dostupna vizualna sredstva, a posebno mjesto zauzima kalendar prirode čija uporaba počinje već u predškolsko doba i traje dulje nego što je uobičajeno.

Metode

- Metoda govorenja i slušanja: govor - izražajan, jasan, poznate riječi, uvođenje novih riječi, pauze za vrijeme govora, formulacija pitanja
- Metoda demonstracije
- Metoda praktičnog rada
- Metoda dramatizacije
- Metoda crtanja: slobodno ili tematski

Princip zornosti

- polisenzorni pristup
- audio-vizualna i vizualna sredstava: slike, fotografije, predmeti, modeli, grafičke slike riječi i rečenica, dijafilmovi, video zapisa, računalni edukacijski programi

Domaće zadaće

- Isključivo iz sadržaja koji se obrađivao na satu
- Gradivo mora biti objašnjeno, nekoliko puta ponovljeno i provjereno s aspekta učenikovog razumijevanja
- Provjeriti razumijevanje zadatka za domaću zadaću

Način provjere znanja

- Usmeno, češće kroz manje cjeline
- Pismeno, češće kroz manje cjeline s jasnim i kraćim pitanjima
- Razgovor
- Kvizovi, najviše 8 do 10 pitanja koja su prethodno obrađena
- Poticajno ocjenjivati samostalno i kreativno mišljenje
- Ocjenjivati prema individualnim sposobnostima i osobnom napredovanju

Naglasak je na: zornosti, iskustvu, postupnosti, kreativnosti, aktivnosti, strpljivosti

3. POSEBNOSTI ZA RAD S UČENICIMA S POREMEĆAJIMA GLASOVNO-JEZIČNO GOVORNE KOMUNIKACIJE

Podjela:

a) Poremećaji glasa – karakterizirani su neprimjerenom visinom glasa (suviše visok, suviše nizak, bez promjene, ili prekidan udasima), neprimjerenom kvalitetom glasa (hrapav – škripav, promukao, šuman ili nazalan), neprimjerenom glasnoćom, rezonancijom ili trajanjem

b) Poremećaji govora:

- **artikulacijski poremećaji** – teškoće u izgovaranju ili artikulaciji glasova i njihovog međusobnog povezivanja u vidu **omisija glasova** (...UKA umjesto RUKA), **supstitucija glasova** (TJAVA umjesto TRAVA) i **distorzija glasova** (WAV umjesto LAV) pri čemu razumljivost govora može biti narušena. Razlozi nepravilnog izgovaranja glasova mogu biti mnogostruki (npr. teškoće u voljnoj pokretljivosti izgovornih organa, tromost artikulatora, teškoće u slušnoj percepciji i diskriminaciji glasova, i sl.). Budući da su slušanje i govor neraskidivo povezani, ako dijete neki glas "ne čuje" dobro, ono ga neće niti pravilno izgovarati, niti pravilno pročitati, niti pravilno napisati.

- **poremećaji fluentnosti** (mucanje i brzopletost)

Karakteristike verbalno-glasovnog ponašanja kod mucanja: ponavljanje glasova, slogova, riječi ili fraza, produžavanje glasova, slogova, riječi ili fraza, prekidi i zastoji u tempu i ritmu govora (često uzrokovani grčem), oklijevanje u govoru, praskav ili eksplozivan početak govora, neadekvatne pauze, ubacivanje različitih glasova i poštapalica, općenito dulje trajanje govora

Karakteristike verbalno-glasovnog ponašanja kod brzopletosti: simptomi vrlo slični mucanju, neosvještenošću osobe o vlastitom poremećaju, kratkim rasponom pažnje, teškoćama u percepciji, artikulaciji i oblikovanju govora, te često prebrzim izražavanjem, verbalna manifestacija centralne jezične neuravnoteženosti koja zadire u sve kanale komunikacije (čitanje, pisanje, ritam...) i općenito u ponašanje

Prilagodbe u nastavnom radu:

- Mucanje nikada ne ispravljati i osvještavati, rugati se djetetu, oponašati ga ili dozvoliti drugima da to čine
- Pravilnim govornim modelom, smirenim, tišim i sporijim (laganijim) tempom obraćati se djetetu
- Ne inzistirati da dijete govori ukoliko ono to ne želi u nekoj situaciji i preferirati pismene ispite znanja
- Kod brzopletosti pružiti djetetu strukturu i određeni redoslijed obavljanja zadatka
- Uputiti dijete logopedu zbog terapije ili savjeta i postupati u školi po uputama logopeda

c) Jezični poremećaji (teškoće) – karakterizirani su određenom sporošću u razvoju jezičnih vještina neophodnih za izražavanje i razumijevanje misli i ideja zbog različitih uzroka.

Jezične teškoće - uključuju teškoće u izražavanju (ekspresiji) i/ili teškoće u razumijevanju (receptiji) jezika i mogu se očitovati od vrlo jakih (uočljivih) do vrlo blagih teškoća u receptivnom i/ili ekspresivnom jeziku.

1) Ekspresivne jezične teškoće očituju se kao: semantičko (rječničko) znanje oskudno (siromašan rječnik, teškoće imenovanja,); gramatička razina često neadekvatna (rečenica oskudna, često agramatična, teškoće morfološkog označavanja riječi, teškoće pri razumijevanju i uporabi prijedloga; na fonološkoj razini mogu biti prisutne teškoće u artikulaciji glasova, fonemskoj diskriminaciji, auditivnoj percepciji;

pragmatička (komunikacijska) razina uglavnom uredna, iako zapravo nije dobro oblikovana. Prisutne su teškoće u memorijskim funkcijama i obradi jezika. Učestalo su prisutne teškoće čitanja i pisanja, te teškoće učenja.

2) Receptivne jezične teškoće očituju se u: nerazumijevanju ili djelomičnom razumijevanju i slijeđenju verbalnih uputa kao i u teškoćama razumijevanja pisanog teksta.

Karakteristike jezičnih poremećaja kod učenika u procesu učenja:

- velike individualne razlike po sposobnostima i mogućnostima,
- nema dva učenika s potpuno istom teškoćom,
- većinom su to teškoće ekspresivnog izražavanja,
- problemi središnjeg slušnog procesuiranja,
- ti poremećaji ostavljaju dugotrajan učinak na školovanje i socijalizaciju tih učenika,
- deficit pri tumačenju ili učenju simbola,
- vrlo slabe semantičke vještine: sporo imenovanje, sporo "traženje" odgovarajuće riječi, siromašan vokabular, upotreba riječi samo u jednom kontekstu, nemogućnost razumijevanja i upotrebe višeznačnih

riječi ili prenesenog značenja, česta upotreba gesti, slaba mogućnost izvođenja definicija (što rezultira težim usvajanjem gramatike u jezicima i razumijevanju matematičkih zadataka posebno onih zadanih riječima, iako mogu biti dobri u matematičkim procedurama).

- Teško pokazuju naučeno i podjednako teško pokazuju svoje znanje usmenim i pismenim putem
- Ostavljaju lošiji dojam o svom znanju
- Uz adekvatnu logopedsku terapiju mogu postići sposobnost samostalnog učenja

60 % djece kod koje postoje teškoće u učenju, a urednog su intelektualnoga razvoja imaju neki oblik jezičnih teškoća.

d) Komunikacijsko – pragmatičke teškoće – karakterizira ih sposobnost izgovaranja riječi, rečenica, fraza «na pamet» pri čemu su rečenice gramatički pravilne, ali teškoće nastaju pri uporabi jezika u komunikacijske svrhe. Djeca s ovom vrstom teškoća se osamljuju i nerado komuniciraju. Blaži oblici jezičnih i komunikacijskih teškoća mogu se očitovati u teškoćama pripovijedanja, pojašnjavanja, davanja relevantnih informacija te korištenja jezika u komunikacijske svrhe.

e) Disleksija i disgrafija

Ovi učenici su prosječnih ili nadprosječnih intelektualnih sposobnosti, ali često s raspršenjem rezultata na verbalnim u odnosu na neverbalne skale. Mogu imati probleme s auditivnom percepcijom, jezičnom i kognitivnom obradom, pažnjom i sl. Zato pri radu s učenicima s ovim teškoćama, ovisno o vrsti i stupnju teškoće, **trebamo obratiti pažnju na obilježja jezičnog razvoja i jezičnog znanja** (nerijetko kao i kod djece s jezičnim teškoćama) te neke specifične vještine relevantne za čitanje i pisanje (npr. postojanje vizualnoga rječnika, vještinu glasovne analize i sinteze, radno pamćenje i slično) i **obilježja čitanja i pisanja** i to posebno tehnike čitanja i pisanja kao i razumijevanja pročitanooga:

- čini li greške ispuštanja, dodavanja i zamjene glasova, slogova, riječi ili cijelih rečenica
  - ima li probleme razumijevanja pročitanooga
  - teškoće koncepcije sadržaja prema pročitanoome
  - greške ispuštanja, dodavanja i zamjene glasova, slogova, riječi ili cijelih rečenica u pisanju
  - probleme s rukopisom
  - probleme koncipiranja pri pisanju
  - neodgovarajuću razinu pisanja
- I NAJVAŽNIJE – jeste li razumjeli što je učenik rekao, je li učenik razumio vas, je li razumio pročitani tekst(ponekad ne razumiju pojedine riječi) – PROVJERITE

Učenici s teškoćama u čitanju i pisanju i s disleksijom razlikuju se od ostalih učenika po dužini početnog usvajanja čitanja i pisanja, sposobnosti dekodiranja, a čak i kad nauče i automatiziraju čitanje imaju teškoće s traženjem i pronalaženjem smisla pročitanooga, veze između pročitanooga i njegovog dotadašnjeg iskustva, te u pronalaženju općih pravilnosti i generalizacija. Ove teškoće se reflektiraju na teškoće u učenju gotovo svih školskih predmeta, a posebno u predmetnoj nastavi. Radna memorija im je nedostatna da informacije duže zadrže i pohrane u trajno pamćenje zato i naučeno brzo zaboravljaju. Jezična obrada informacija ne omogućava im potpuno razumijevanje podataka pa nerijetko ne znaju što ste htjeli reći ili pitati.

Početne teškoće kod disleksije su prisutne od prvog razreda pa i tijekom daljeg školovanja, a one su :

- spora sinteza i analiza odn. čitanje i pisanje
- izostavljanje, zamjena, dodavanje- slova, slogova ili riječi pri čitanju i pisanju
- okretanje slova pri pisanju
- nepoštivanje reda i prostora na papiru pri pisanju ili crtanju
- neurednost rukopisa posebno neujednačenost veličine slova i nagiba pisanja
- nerazumijevanje pročitanooga kao ni informacija koje prima

NAPOMENA:

Učenici s disleksijom i disgrafijom su djeca urednih spoznajnih sposobnosti, a ipak imaju teškoća u učenju, što ih čini specifičnima. U nekim slučajevima će im trebati individualizirani pristup i pomoć u učenju. Neophodna im je podrška edukacijsko-rehabilitacijskog stručnjaka-logopeda

4. POSEBNOSTI ZA RAD S UČENICIMA S MOTORIČKIM POREMEĆAJIMA I KRONIČNIM BOLESTIMA

RAZVOJNE ZNAČAJKE

Osnovne karakteristike učenika s motoričkim poremećajima su:

- različiti oblici i težina poremećaja pokreta i položaja tijela,
- smanjena/onemogućena funkcija pojedinih dijelova tijela (najčešće ruku, nogu i kralježnice),
- nepostojanje dijelova tijela (najčešće urođena nerazvijenost pojedinih dijelova ruku ili nogu ili je dijete ostalo bez dijela/cijelog ekstremiteta zbog bolesti (amputacija oboljelog dijela) ili nezgode.
- posebnu pozornost zahtijevat će učenici s oštećenjem središnjeg živčanog sustava koji uz motoričke poremećaje mogu imati: oštećenja vida, teškoće komunikacije (glasovno-jezično-govorne), smetnje u ponašanju, ponekad i sniženo intelektualno funkcioniranje.

Osnovne karakteristike učenika s kroničnim bolestima su:

- postojanje bolesti koja je trajnijeg karaktera, promjenjive težine (razdoblja poboljšanja i pogoršanja zdravstvenog stanja) koja može uzrokovati potrebu posebnih uvjeta, metoda i sredstava rada, a ponekad i promjenu, odnosno uvođenje specifičnih metodičkih sadržaja,
- promjenjivost zdravstvenog stanja tijekom školske godine i potrebe liječenja u bolnici ili kod kuće uvjetuju stalno prilagođavanje sadržaja, metoda i oblika rada,
- nužno je dobiti informacije od liječnika o mogućnostima i ograničenjima učenika, osobito u odnosu na razinu dozvoljenog opterećenja i uvjete rada.

Sukladno važećem Pravilniku o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju – Orijentacijskoj listi vrsta i stupnjeva teškoća u razvoju u ovu skupinu se ubrajaju:

- djeca s oštećenjem lokomotornog aparata,
- djeca s oštećenjem središnjeg živčanog sustava,
- djeca s oštećenjem perifernog živčanog sustava
- djeca s oštećenjima koja su posljedica kroničnih bolesti drugih sustava.

PRILAGODBE U NASTAVNOM RADU

Učenicima s **motoričkim** poremećajima koji su uključeni u redovitu osnovnu školu najčešće su potrebne prilagodbe koje uključuju metodičke specifičnosti u obradi pojedinih tema i dobivanju povratnih informacija od učenika pismenim putem osobito kada se traži preciznost i brzina te korištenju posebnih pomagala u radu.

Kod provedbe programa potrebno je posebno uvažavati principe individualizacije, re-edukacije i kompenzacije. Re-edukacija podrazumijeva sustavno razvijanje aktivnosti oštećenih organa, posebnih osjetila i korištenje svih preostalih sposobnosti da bi se ponovo postigla maksimalna sposobnost oštećenih funkcija.

Kompenzacija se koristi kada se re-edukacijom ne može razviti određena sposobnost – vještina na uobičajeni način (korištenje računala ili drugih pomagala za pisanje ili komunikatora za govorno sporazumijevanje i dr.)

Učenicima s **kroničnim** bolestima ponekad će biti potrebno prilagođavati tempo rada (ako se zbog bolesti ili medikamentozne terapije brže umaraju i sporije reaguju), a ostale posebnosti u odnosu na zdravstvene potrebe učenika treba dogovarati sa stručnom službom škole, roditeljima i liječnikom učenika. Ukoliko učenik zbog liječenja češće odlazi u bolnicu potrebno je održavati stalnu vezu i izmjenjivati informacije o napredovanju i specifičnim potrebama učenika sa učiteljima koji rade na bolničkom odjelu na kojem se učenike liječi, a ako učenik zbog kronične bolesti ne može pohađati nastavu u školi postoji mogućnost organizacije nastave u kući.

Nastavnik treba učenika što češće dovoditi u situaciju uspjeha kako bi bio motiviran za daljnje usvajanje sadržaja, ojačao svoje samopoštovanje, čemu će potpomoći i maksimalna podrška u razvoju sposobnosti kojima je učenik obdaren.

Posebnosti pisanja:

- osigurati primjereno radno mjesto, radni stol i stolac prilagođen individualnim potrebama učenika,
- rukohvat na stolu za održavanje i kontrolu tijela
- otežana „manšeta“ koja ublažava tremor i drži ruku uz radnu podlogu
- kada drugačije nije moguće pišu samo velikim tiskanim slovima,
- pribor za pisanje, bilježnice/papir s crtvljenjem i proredima odgovarajuće veličine i proreda te pojačane oštrine linija,
- korištenje papira i bilježnica većih formatima (najčešće A 4, ponekad i A 3),

- fiksiranje papira za pisanje ili bilježnice za radnu podlogu,
- prilagođavanje sredstva za pisanje; koristiti pomagala za pisanje (proteze za pisanje, pomagala za pisanje drugim dijelovima tijela, radne podloge za pisanje nogom, korištenje računala s posebnim dodacima-prilagodbama) u skladu s njihovim specifičnim potrebama.
- kada učenik ne može samostalno pisati koriste se drugi oblici rada i pomagala (diktiranje drugoj osobi, snimanje pismene obveze na kasetu,
- učenicima treba osigurati više vremena za izvođenje grafičkih aktivnosti,
- tekst predviđen za plan ploče najčešće treba biti kopiran i nalijepljen u učenikovu bilježnicu,
- pismeni ispiti znanja moraju se prilagoditi manualnoj sposobnosti učenika (širi prostori za pisanje, zaokruživanje ponuđenih odgovora, pomoć druge osobe u pisanju, korištenje računala za pisanje, samo usmeno odgovaranje),
- učenicima koji imaju dodatne teškoće osigurati uvjete predviđene u napucima za rad s navedenim kategorijama.

Posebnosti čitanja

- pomagalo za držanje knjige u optimalnom položaju,
- pomagalo za okretanje stranica,
- za učenike s oštećenjem vida i teškoćama čitanja koristiti napatke za rad s navedenim kategorijama.

Posebnosti u izvođenju praktičnih radova

- omogućiti korištenje specifičnih pomagala u radu,
- pomoć druge osobe ili da druga osoba izvodi praktični rad/pokus prema usmenom napatku učenika,

Posebnosti u izvan-učioničkom radu

- osigurati prijevoz i pratnju druge osobe za učenike koji se ne mogu samostalno kretati ili se brzo zamaraju.

5. POSEBNOSTI ZA RAD S UČENICIMA SA SNIŽENIM INTELEKTULANIM SPOSOBNOSTIMA

RAZVOJNE ZNAČAJKE

Razvojne osobitosti učenika sa sniženim intelektualnim sposobnostima odražavaju se kao ograničenja u intelektualnom funkcioniranju i adaptivnom ponašanju.

Odstupanja u intelektualnom funkcioniranju najčešće se prepoznaju kao teškoće u izvođenju različitih misaonih operacija (naročito generaliziranja i apstrahiranja, analiziranja, povezivanja i zaključivanja, rješavanja problema) što znatno otežava usvajanje apstraktnih sadržaja učenja. Vrlo često su prisutne i teškoće na području percepcije, zapamćivanja i pamćenja, pozornosti, govorne recepcije i ekspresije, koje također utječu na procese učenja.

Na području adaptivnog ponašanja osobitosti se manifestiraju kao ograničenja u dva ili više područja adaptivnog ponašanja kao što su: komunikacija, briga o sebi, život u kući, socijalne vještine, korištenje socijalne zajednice, samousmjeravanje, zdravlje i sigurnost, funkcionalna znanja, slobodno vrijeme i rad.

PRILAGODBE U NASTAVNOM RADU

Podrška u nastavnom procesu odnosi se na osiguranje prilagodbe sadržaja i svih strukturalnih elemenata nastavnog procesa sposobnostima učenika (individualizirani i prilagođeni programi) te na pomoć učeniku/učitelju u nastavi (pomagači u razredu).

Opći zahtjevi:

- osnovno je s učenikom uspostaviti pozitivan, dobronamjerni odnos, pohvaliti trud koji ulaže, postaviti ciljeve u radu kako bi imao jasniju strukturu rada,
- učeniku omogućiti mjesto u razredu tako da je moguće primjereno uključivanje u rad, praćenje učenikove aktivnosti i samostalnog rada te kontrola uratka,
- prilagođavati problemske sadržaje, didaktičko-metodičke postupke, zahtjeve i sredstva u radu sukladno sposobnostima učenika,
- dozirano poticati učenikovu samostalnost u radu, omogućiti mu dulje vrijeme za rad, vježbanje i ponavljanje bitnih dijelova sadržaja uz češću provjeru njihovog razumijevanja,
- poželjno razraditi motivacijski plan (razrađeni sustav poticajnih postupaka i aktivnosti s ciljem jačanja interesa, volje i želje učenika za provođenje planiranog rada),
- poticati učenika i vršnjake na pozitivnu interakciju provođenjem zajedničkih aktivnosti.

Zahtjevi u odnosu na nastavne sadržaje:

- planiranje i programiranje temeljiti na inicijalnoj procjeni znanja i sposobnosti/vještina učenika. Liste procjene i praćenja izraditi u suradnji sa stručnjakom za edukacijsko-rehabilitacijsku podršku,
- individualiziranim programiranjem predvidjeti usvajanje manjeg broja činjenica i generalizacija, naročito apstrakcija,
- sadržaje učenja približiti učeniku na zoran, jednostavan način, bez suvišnih detalja, te ih što više povezivati s potrebama svakodnevnog života učenika i mogućnostima njihove primjene,
- sadržaje teorijskog tipa prirediti isticanjem/sažimanjem bitnog uz semantičko pojednostavljivanje; zadatke za samostalan rad dati u skladu s tekstem ponuđenim za učenje,
- složene pojmove, zadatke, procese, radnje, logički razložiti i svladavati po sastavnicama (razlaganje u koracima), a zatim udružiti u sadržajnu cjelinu,
- učenika uvoditi samo u jednostavne praktične zadatke, postupno, uz jasna obrazlaganja; samostalan rad temeljiti na dobro izvježbanim i shvaćenim primjerima,
- za potrebe samostalnog učenja u tekstu označiti ono što je bitno, tekst sažeti i/ili pojednostaviti u smislu uporabe poznatih riječi i kraćih rečenica, dati smjernice za rad (plan), izrađivati kognitivne mape, koristiti zornu podršku.

Zahtjevi u odnosu na nastavne metode i postupke:

- maksimalno koristiti metodu demonstracije, crtanja i praktičnog rada pri pojašnjavanju apstraktnih i složenih pojmova, odrednica sadržaja, tijeka izlaganja/fabule, događanja/radnje ili procesa usmjeravanjem na ono što je bitno/faze rada,
- izlaganje učitelja/nastavnika uskladiti s pojmovnim fondom učenika, koncentracijom i pažnjom: primijeniti razgovijetne i kraće rečenice usmjerene na bitno, uz slikovno predočavanje sadržaja (crtež, slika, shema), potrebno ponavljanje te češću provjeru razumijevanja,
- što češće koristiti razgovor pri čemu je značajna uporaba pomoćnih pitanja kojima se učeniku pomaže da pronađe pravi odgovor,
- u svim nastavnim predmetima primjeriti količinu i složenost sadržaja čitalačkim sposobnostima učenika, a ukoliko postoje teškoće pri čitanju potrebno je primjereno uključivanje (čitanje na početku teksta, na početku odlomka) te korištenje orijentira,
- zahtjeve za učeničkim bilježenjem tijekom predavanja ili čitanja potrebno je izbjegavati, a učeniku prirediti posebne listiće,
- pri prepisivanju dužeg teksta učeniku omogućiti prepisivanje u dijelovima ili mu istaći samo rečenice bitne za prepisivanje,
- pri izravnom diktiranju potrebno je tempo i dužinu izlaganja prilagoditi sposobnostima učenika ili provoditi selekcionirano diktiranje,
- za samostalne pismene radove dati kompozicijske smjernice, a prije aktivnosti pisanja podsjetiti na osnovna pravopisna pravila te oblike u kojima učenik najčešće griješi,
- ohrabrivati učenika

Zahtjevi u odnosu na provjeravanje i ocjenjivanje

- provoditi u skladu s Napatkom o praćenju i ocjenjivanju učenika s teškoćama u razvoju u osnovnoj školi,
- u skladu s postojećim teškoćama (posebno pažnje, koncentracije) potrebno je dozirati vrijeme ispitivanja (češće, kraće provjere manjih cjelina) te omogućiti učeniku onaj način provjere znanja koji mu je lakši (usmeno, pismeno),
- ocjenjivanje treba biti opisno i brojčano (1-5), zasnivati se na zahtjevima prilagođenog programa određenog nastavnog predmeta i uspješnosti konkretnog učenika u odnosu na obim i kvalitetu usvojenosti sadržaja, u usporedbi s inicijalnim predznanjem a ne na učenikovoj uspješnosti u odnosu na ostale učenike (razred).

Prilagodavanje sredstava i zahtjeva u njihovoj uporabi

- korištenje izvorne stvarnosti, kad god je to moguće, kao polazišta u prikupljanju činjenica potrebnih za stjecanje znanja i razvijanje sposobnosti, uz poticanje aktivnog odnosa prema stvarnosti
- nastavna sredstva (vizualna, auditivna, tekstualna) koristiti na način da se učenikova pažnja rukovođenim promatranjem uvijek usmjerava na ono što je u promatranju bitno, po potrebi i prekrivati nepotrebne pojedinosti
- perceptivno prilagodavanje sredstava kojima se prezentira izmjenjujući sadržaj (dinamična sredstva) radi lakšeg poučavanja (povećanja, smanjivanja elemenata, usporavanja, ubrzavanja izmjene itd)
- izrada individualiziranih vizualnih sredstava pročišćenih od detalja koji učenika ometaju u promatranju i otežavaju mu predočavanje i razumijevanje

- izrada sredstva koja učeniku omogućuju stupnjevito perceptivno spoznavanje apstraktnih sadržaja (npr. aplikacijsko sredstvo-slika s istaknutim obilježjima, originalno sredstvo; didaktički materijal, slikovni prikaz, grafički prikaz, simbolički prikaz)
- izrada sredstava za podršku u radu-podupirača (npr. okviri za praćenje slijeda čitanja, naglašena crtovića i sl)
- vježbanje i ponavljanje na individualiziranim nastavnim listićima (npr. razne vrste lota, didaktičkih igara)
- omogućiti korištenje kalkulatora pri računanju
- koristiti računalo u cilju interesantnog učenja ili vježbanja i ponavljanja sadržaja, a posebno u slučajevima kad su prisutne perceptivno-motoričke smetnje koje otežavaju pisanje.

Diferencirana ("bonus") nastava

Diferenciranom nastavom omogućuje se svakom učeniku uspostaviti vlastiti ritam učenja i koristiti se sadržajima i metodama koje mu najviše odgovaraju. Prijedlog ponude ovog oblika nastave nastao je uvažavanjem isticanja potrebe da škola bude otvorena svim učenicima, bez obzira na stanje njihova tijela, uma i osjetila. Razvidno je kako školski programi (kurikulumi) moraju postati fleksibilni i diferencirani, nudeći učenicima različitih sposobnosti odgoj i obrazovanje prema njihovim potrebama i sposobnostima.

Učenici smanjenih intelektualnih sposobnosti ili s drugim oštećenjima, značajno ometajućim za praćenje i usvajanje sadržaja nekih predmeta, trebaju imati mogućnost ponude nastave koja će im omogućiti stjecanja znanja i vještina potrebnih za svakodnevni život. Budući da oni u nastavku svog školovanja najčešće odaberu neka od obrtničkih i pomoćnih zanimanja, sadržaji koji se nude kroz bonus nastavu uvijek su životni i realiziraju se kroz praktičnu aktivnost učenika. Ovi učenici, posebice u VII. i VIII. razredu umjesto nastave koja većim dijelom počiva na sposobnostima apstraktnog mišljenja (fizika, kemija, matematika – posebice u završnim razredima, strani jezici) mogu se uključiti u "bonus" nastavu s ciljem stjecanja praktičnih vještina koje postupno uvode učenika u svijet rada, vodeći računa o njihovim sklonostima, interesima i mogućnostima lokalne zajednice u kojoj bi sutra trebali biti zaposleni.

Sadržaje treba prilagoditi i planirati škola u odnosu na potrebe konkretnih učenika, sukladno njegovim mogućnostima i potrebama lokalne zajednice. Na ovim zadaćama škola surađuje s roditeljima i službama kao što su zavodi za zapošljavanje, obrtničke škole, obrtničke radionice, školske zadruge, posebne ustanove za djecu s posebnim potrebama i s drugim službama po potrebi.

Uvođenje blok satova olakšava organizaciju "bonus nastave".⁵

6. POSEBNOSTI ZA RAD S UČENICIMA POREMEĆAJEM PAŽNJE/HIPERAKTIVNOSTI

RAZVOJNE ZNAČAJKE

- **Deficit pažnje/hiperaktivni poremećaj (ADHD)** je razvojni poremećaj s izraženim simptomima nepažnje i/ili hiperaktivnosti-impulzivnosti koji su maladaptivni (klinički značajno oštećenje socijalnog, akademskog ili radnog funkcioniranja -DSM IV,1994), i ne odgovaraju razvojnog stupnju. Javlja se kod 5-7 % školske djece i to četiri do pet puta češće kod dječaka.

Sva djeca ne pokazuju iste simptome. Kod neke djece može biti dominantna nepažnja, kod neke hiperaktivnost i impulzivnost, a kod neke se sa podjednakom jačinom i učestalošću može javiti i poremećaj pažnje i hiperaktivnost.

Prema Dijagnostičko statističkom priručniku mentalnih poremećaja (DSM-IV, 1994) koji se najčešće koristi u našoj kliničkoj praksi može se raditi o tri tipa poremećaja:

- **Deficit pažnje/Hiperaktivni poremećaj, kombinirani tip**

O ovom obliku poremećaja se radi ako šest ili više simptoma nepažnje i šest ili više simptoma hiperaktivnosti-impulzivnosti traje najmanje šest mjeseci. To je ujedno i oblik poremećaja koji se javlja kod najvećeg broja djece i adolescenata.

- **Deficit pažnje/Hiperaktivni poremećaj, predominantno nepažljivi tip**

Ovaj tip poremećaja se dijagnosticira ako šest ili više simptoma nepažnje a manje od šest simptoma hiperaktivnosti-impulzivnosti traje najmanje šest mjeseci

Kod školske djece simptomi nepažnje utječu na rad u razredu i akademsku uspješnost. Dijete često krivo prepíše tekst sa ploče, okreće se prema drugim učenicima u razredu, ne zapiše što ima za zadaću, zaboravi kada treba doći na neki sat u suprotnoj smjeni, zaboravi donijeti novac za predstavu, užinu...Ako dijete sa poremećajem pažnje nema podršku učitelja / nastavnika u razredu, teže prati sadržaje bez obzira na prosječne ili natprosječne

⁵Primjeri moguće izvedbe "bonus nastave" nalaze se su na kraju uvodnih napomena

intelektualne sposobnosti, a želja za uspjehom se često ne prepoznaje pa se djetetu pripisuje na primjer razmaženost i lijenost.

- **Deficit pažnje/Hiperaktivni poremećaj, predominantno hiperaktivno-impulzivni tip**

Ovaj podtip poremećaja se dijagnosticira ako šest ili više simptoma hiperaktivnosti – impulzivnosti a manje od šest simptoma nepažnje traje šest mjeseci. Međutim, i kod tog tipa poremećaja nepažnja može biti značajni problem.

Učenici sa ovim oblikom poremećaja teško mogu duže mirno sjediti, često ustaju i vrpolje se ili sjede na rubu stolca. Vrte predmete, lupkaju rukama i pretjerano tresu stopala ili noge. Često pretjerano pričaju.

Kako djeca sazrijevaju, simptomi hiperaktivnog ponašanja obično postaju manje uočljivi. Do kasnog djetinjstva i rane adolescencije znakovi pretjerane motoričke aktivnosti manje su uobičajeni, i mogu se svesti na vrpoljenje ili osjećaj razdražljivosti i nemira.

Hiperaktivnost i impulzivnost javljaju se zbog teškoća u inhibiciji (kočenju) reakcija, pa djeca imaju teškoće u izboru najprimjerenijeg ponašanja u nekoj situaciji i planiranju budućih događaja, zbog čega teško odgađaju zadovoljavanje želja, teško se odupiru trenutnom iskušenju, bave se potencijalno opasnim aktivnostima bez razmišljanja o mogućim posljedicama pa ponašanje često dovodi do nezgoda. Često ne slušaju upute, započinju razgovor u neprikladno vrijeme, pretjerano prekidaju druge, ometaju druge, grabe tuđe predmete, diraju stvari koje ne bi smjeli, ludiraju se, drugi se mogu žaliti da ne mogu doći do Da bi ponašanja postala simptom poremećaja (DSM IV, 1994), moraju biti u neskladu sa djetetovim razvojnim stupnjem, moraju ozbiljno narušavati adaptaciju djeteta u razvojno prikladnu socijalnu sredinu te negativno utjecati na akademska postignuća.

Problem nastaje upravo zbog karakteristike poremećaja, za koji je svojstven nedostatak u **izvođenju** onog što dijete zna, a ne u samom znanju.

Za samousmjerenje i samokontrolu ponašanja odgovoran je i **unutarnji govor**, koji kod djece s impulzivnim i hiperaktivnim ponašanjem nije razvijen u skladu s razvojnom dobi. Zbog toga ga djeca s takvim oblikom poremećaja ne koriste u kontroli i usmjerenju vlastitog ponašanja.

Uz ADHD često se javljaju dodatne teškoće. Za rad u školi najznačajnije su:

- **Slab školski uspjeh – teškoće u učenju:** Oko 40 do 60 % djece sa ADHD-om ima

teškoće sa učenjem u školi, a ostali imaju teškoća sa vremenskim ograničenjima, količinom čitanog ili pisanog teksta. Iako najčešće imaju prosječno razvijene intelektualne sposobnosti (a mogu imati i iznadprosječne) ostvareni obrazovni stupanj može biti niži, a profesionalna dostignuća slabija nego kod vršnjaka i nego što bi se obzirom na intelektualne sposobnosti moglo očekivati. Takvo stanje često dovodi do konflikata s autoritetima u školi i obitelji, jer se **nemogućnost primjerenog posvećivanja zadacima koji zahtijevaju trajniji mentalni napor** često tumači kao znak lijenosti, slabog osjećaja odgovornosti i suprotstavljanja.

- **Specifične teškoće u učenju** – poremećaj u jednom ili više bazičnih psiholoških

procesa, uključenih u razumijevanje ili korištenje jezika, govornog ili pisanog, koji se može očitovati u nedovoljno razvijenoj sposobnosti slušanja, mišljenja, govora, čitanja, pisanja ili računanja (te sposobnosti su slabije razvijene od općeg intelektualnog potencijala). Smatra se da 15 do 20% djece sa ADHD-om ima specifične teškoće u učenju, a vjerojatno oko 50% djece sa specifičnim teškoćama u učenju ima ADHD

- **Poremećaji govornog i jezičnog razvoja** - iako ponekad može biti teško reći da li određeni problem proizlazi iz jezičnih teškoća ili ADHD-a.

- **Razvojno zaostajanje** u drugim područjima (npr. problemi u motoričkoj koordinaciji i finoj motorici) – dijete ima nezgrapnan rukopis, sporije piše, ne stiče prepisati sa ploče, pa se može javiti otpor prema radu u razredu

Zahtjevi u odnosu na prilagodbu u nastavi

Učenicima s deficitom pažnje /hiperaktivnim poremećajem nije potrebno sadržajno prilagođavati nastavu ako nemaju neke od dodatnih teškoća. U slučaju dodatnih teškoća treba se rukovoditi preporukama za sadržajnu prilagodbu u odnosu na njihove specifičnosti.

Prilagodba u nastavi za učenike sa ADHD-om odnosi se na individualizaciju pristupa u prezentaciji nastavnih sadržaja i načina provjere znanja, uz napomenu da se sve teškoće ne javljaju kod svih učenika sa ADHD-om a različita je i etiologija i težina simptoma

U nastavku su navedene neke od najčešćih teškoća koje mogu pokazivati djeca s ADHD-om, te neki postupci prilagodbe koji su se pokazali učinkovitima. To naravno nisu svi postupci, oni predstavljaju orijentir i poticaj za pronalaženje i drugih optimalnih rješenja. Važno je svakom učeniku pristupiti individualno te odabrati one postupke koji učenicima mogu pomoći da se ne osjećaju manje vrijednima i da uspješno usvoje potrebna znanja.

Osim teškoća koje često učenicima otežavaju usvajanje znanja, djeca sa ADHD-om imaju brojne vrline, talente i interese, koje je potrebno isticati i koristiti i kao motivaciju i kao područja u kojima mogu biti uspješni i tako prevenirati razvoj loše slike o sebi i razvoj emocionalnih teškoća i poremećaja u ponašanju.

PRILAGODBE U NASTAVNOM RADU

- Ocjenjivati sadržaj, ne rukopis.
- Omogućiti alternativne načine provjere znanja (usmeno, tipkani izvještaji, audio i video prezentacije i sl.).
- Omogućiti alternativne načine rješavanja zadataka, sa reduciranim potrebama za pisanjem; verbalno izlaganje; izrada mapa i grafikona; korištenje slikovnog materijala.
- Privući pažnju prije davanja uputa: koristiti upozoravajuće geste, npr. lagano tapšanje po ramenu; kombinirati verbalne i pismene upute; davati upute jednu po jednu; tiho ponoviti upute učeniku; tražiti da ponovi upute radi potvrde razumijevanja.
- Kombinirati govorne, vizualne, pisane i čimbene metode; možda je učeniku potrebno da sam ponovi kako bi zapamtio; podučavanje memorijskih tehnika (npr. mnemonika, vizualizacija, verbalno ponavljanje viđenog ili pročitano...).
- Omogućiti dodatno vrijeme; podučavati vještine i strategije pri pisanju testa (ispita znanja); omogućiti usmeno ispitivanje; koristiti jasne, čitljive i pregledne forme za pisane testove; označiti linijama mjesta za odgovor; ostaviti dovoljno mjesta za odgovor ako je rukopis nezgrapan.
- Nabrojati, napisati i izreći sve korake potrebne za izvršenje zadataka; reducirati zadatak u nekoliko izvedivih dijelova, u očekivanim vremenskim okvirima; često provjeravati napredak; omogućiti učeniku pomoć drugih učenika, tj. točno mu reći kome se i kako treba obratiti ako "zapne".
- Pripremiti pisani materijal sa podcrtanim bitnim dijelovima i idejama vodiljama; predočiti uz tekst bitne činjenice na koje treba obratiti pažnju; podučavati izradi sažetaka bitnih dijelova teksta; pripremiti audio materijal na osnovu teksta.
- Omogućiti učeniku da sjedi blizu nastavnika tako da se omogući bolji nadzor; reći učeniku jasno što se od njega očekuje; nagraditi poželjno ponašanje.
- Omogućiti česte prilike za ustajanje i kretanje uokolo; omogućiti prostor za kretanje; smisliti aktivnosti koje uključuju i zahtijevaju kretanje.
- Nagraditi pažnju; razbiti aktivnosti u manje jedinice; nagraditi izvršavanje na vrijeme; koristiti fizičku blizinu i dodir za preusmjerenje aktivnosti učenika; smanjiti mogućnost odvlačenja pažnje bukom i događajima u okolini; omogućiti da se učenik aktivno uključi u izlaganje; osigurati razumljivost predavanja (kako se učenik ne bi "isključio" radi nerazumijevanja).
- Podučavati metodama samonadzora; poticati prekidanje rada i provjeru urađenog.
- Davati pravovremene obavijesti o promjeni aktivnosti (npr. "imate pet minuta do završetka tog zadatka i prelaska na drugi..."); pravovremeno obavijestiti o očekivanjima u sljedećoj aktivnosti (npr. "za sljedeći zadatak trebate..."); specificirati sredstva potrebna za izvršenje aktivnosti; specificirati sve korake potrebne za izvršenje zadatka; ako je potrebno osigurati učeniku pomoćnika za organiziranje i izvršavanje aktivnosti.

7. POSEBNOSTI ZA RAD S UČENICIMA SA SPECIFIČNIM TEŠKOĆAMA U UČENJU

Razvojne značajke

Djeca sa specifičnim teškoćama u učenju (ili teškoćama u učenju, kako se u zadnje vrijeme navodi u stručnoj literaturi) vrlo su heterogena skupina među kojima su učenici s disleksijom⁶, disgrafijom, diskalkulijom, teškoćama u kratkotrajnom pamćenju i teškoćama percepcije. Ove se teškoće mogu javljati pojedinačno ili u kombinaciji što još može uključivati teškoće pažnje, hiperaktivnost, dispraksiju i poteškoće u radnoj memoriji. Njihove intelektualne sposobnosti mogu biti različite; od ispodprosječnih do iznadprosječnih.

U odnosu na njihove obrazovne potrebe ističe se neujednačenost njihovih sposobnosti i često izrazite razlike između potencijala i školskih postignuća. Takve osobine ovih učenika dovode ih u posebno nepovoljan položaj u školi i obitelji zbog neshvaćanja razloga njihovih niskih školskih postignuća. Stoga ih se često smatra lijenima i nezainteresiranima. Zbog poteškoća organiziranja vlastitog prostora i stvari oko sebe, znaju u školu donijeti pogrešne knjige, zakasnuti u školu i teško započinjati zadatak ili pripremiti traženi materijal na satu. Jedna od karakteristika ove djece je u organizaciji informacija jer njihova percepcija situacije ovisi o cjelokupnom polju bez mogućnosti analize pojedinih komponenti. Zbog toga često nemaju dobar uvid u neku socijalnu situaciju te mogu imati problema u interakciji s okolinom.

---

⁶ Tekst o disleksiji i disgrafiji s logopedskog stajališta je u poglavlju 3. Posebnosti za učenike s poremećajima glasovno – jezično – govorne komunikacije

Kod nekih učenika se mogu javiti i jezične teškoće izražene slabim semantičkim vještinama.

Veliki dio ove djece ne razumije gramatička pravila niti razumiju vezu između pojedinih riječi u rečenicama i frazama te se služe manje kompleksnim rečenicama od druge djece i i njihovo razumijevanje situacije je nepotpuno.

U višim razredima često djeca sa specifičnim teškoćama u učenju imaju nižu razinu samopoimanja u odnosu na sebe kao učenika, dok u nižim razredima ove se teškoće reflektiraju na općenito lošiju sliku o sebi.

Učenici sa specifičnim teškoćama učenja često svoj uspjeh / neuspjeh pripisuju vanjskim čimbenicima, držeći da ne mogu osobno utjecati na promjene. Pokazuju niži stupanj ustrajnosti u zadacima, skloni su tjeskobi i depresivnosti više od druge djece.

S vremenom i roditelji ove djece očekuju manje od njih glede školskog uspjeha i ponašanja.

Ova djeca su najčešće svjesna da ih okolina ne prihvaća, osjećaju nepravdu i pate zbog toga, doživljavaju brojne stresne situacije, što sve može izazvati da postaju nemotivirani za školski rad te su izloženi velikom riziku od depresije pa čak suicidalnog ponašanja i poremećaja u ponašanju.

Prilagodbe u nastavnom radu

Potrebno je slijedeće:

- predvidjeti duže vremensko razdoblje za usvajanje nekih tema,
- koristiti različite vrste podražaja – vidne, slušne, dodirne kod obrade novih sadržaja,
- dati prednost češćim usmenim oblicima u poučavanju i provjeravanju znanja,
- sistematski provjeravati da li je učenik razumio sadržaj, pojmove i definicije ta dati dodatna objašnjenja,
- izbjegavati učenikovo čitanje na glas ili pisanje na ploči pred razredom (osim ako učenik na izrazi tu želju),
- koristiti prerađene, sažete, jednostavnije tekstove (i kod čitanja lektire),
- u udžbeniku jasno označiti mjesta koja su bitna – rečenica, pravilo, primjer, slika, postupak,
- koristiti mnogo konkretnih primjera, slika, pokusa, povezanih s poznatim sadržajima,
- zadavati manji broj zadataka, a zadatke po težini rasporediti tako da je prvo lakši zadatak, pa teži, a na kraju opet lakši),
- podijeliti zadaću na više faza,
- pismeno rješavanje zadataka ne ograničiti vremenski, a greške tipa disleksije ne ocjenjivati,
- greške u pisanju ne ispravljati nego ih samo naznačiti (podvući riječ u kojoj je greška) kako bi učenik sam naučio i ispravio greške uz pomoć udžbenika ili rječnika,
- kod učenja koristiti slikovne podsjetnike odnosno pomoći učeniku da nauči tehniku vizualizacije i bržeg zapamćivanja te da uči uz pomoć kognitivnih mapa) koje samostalno izrađuje po područjima koje uči)
- ohrabrivati učenika za spontano izražavanje i poticati ga na samostalnost u radu.

Neophodna je stručna podrška edukacijsko-rehabilitacijskog stručnjaka -logopeda.

Općenito u radu s učenicima s teškoćama učenja neophodne su prilagodbe metoda rada koje će provoditi učitelj u razredu uz podršku edukacijsko-rehabilitacijskog stručnjaka- rehabilitatora ili za neke metode, psihologa.

Neke od prilagodbi:

- koristiti audiovizualna sredstva za ilustraciju izlaganja i teksta za učenje
- upoznati učenika s planom izvođenja nastavne cjeline zbog mogućnosti predviđanja cjeline zadatka
- opažati ponašanje učenika kroz cijelo vrijeme izvođenja zadatka
- koristiti različite oblike grupnog rada kao podrška vršnjaka i učenje u timu
- davati zadatke kao i ostalim učenicima uz detaljni feedback o dobrim i lošim stranama uratka
- koristiti različita sredstva u nastavi za svladavanje određenog gradiva kod učenika s teškoćama u učenju
- često koristiti nagrade za dobar uradak i ponašanje
- koristiti specijalizirane strategije poučavanja kao metakognitivni model učenja odnosno korištenje «unutarnjeg govora» i podizanje razine pažnje putem razvoja vještine samoopažanja
- koristiti načine ispitivanja prikladne učeničkim sposobnostima (usmeno ispitivanje, ispitivanje u više navrata, kraći testovi...)
- kod ocjenjivanja više vrednovati elemente zalaganja na satu i motivaciju za rad, a ocjena znanja treba biti motivirajuća.

U metodama rada biti će korisni mnogi postupci opisani za djecu sa sniženim intelektualnim sposobnostima.

Učenicima s teškoćama u učenju često je potreban je individualiziran pristup u radu i ocjenjivanju.

8. POSEBNOSTI ZA RAD S UČENICIMA S POREMEĆAJIMA U PONAŠANJU I EMOCIONALNIM POREMEĆAJIMA

RAZVOJNE ZNAČAJKE

Poremećaji u ponašanju skupni su naziv za sve pojave biološke, psihološke i socijalne etiologije koje manje ili više pogađaju pojedinca i nepovoljno djeluju na njegovu aktivnost te neugodno, štetno i opasno utječu na druge pojedince i društvene organizacije (obitelj, dječje ustanove, školu, zajednicu). Drugim riječima radi se o velikom broju različitih oblika ponašanja i rizičnih ponašanja koji predstavljaju značajnije odstupanje od uobičajenog i društveno prihvaćenog ponašanja određene sredine za specifičnu dob djeteta te situaciju, neposredno su ili posredno ugrožavajući, štetni i opasni za samo dijete (negativne posljedice na obrazovno, socijalno, emocionalno i ukupno funkcioniranje djeteta u svakodnevnom životu) ili za njegovu okolinu, ukazuju na jasne pokazatelje budućeg nepovoljnog razvoja djeteta te zahtijevaju različite razine intervencija od primarne prevencije, ranih intervencija, kriznih intervencija do tretmana i rehabilitacije.

Iz navedenog proizlazi da preventivne i rano interventne programe u školi provode stručni suradnici – socijalni pedagozi, a u suradnji s učiteljima i drugim stručnim suradnicima pomažu u osiguravanju odgovarajućih uvjeta školovanja.

Za potrebe područja odgoja i obrazovanja češće se koristi termin poremećaji emocija i ponašanja i pod kojim se podrazumijeva: smanjena sposobnost za učenje koja se ne može objasniti intelektualnim (ne rijetko su to i darovita djeca), senzornim ili drugim zdravstvenim čimbenicima, nesposobnost za izgradnju zadovoljavajućih interpersonalnih odnosa s vršnjacima i učiteljima, neprimjeren tip ponašanja i osjećaja pod normalnim okolnostima, raspoloženja nesretnosti i depresije te tendencija razvoja fizičkih simptoma ili straha u svezi s osobnim ili s problemima u školi. U skupini poremećaja u ponašanju i emocija (Svjetska zdravstvena organizacija) koji se pojavljuju u djetinjstvu i adolescenciji navode se: hiperaktivni poremećaji, poremećaji ponašanja, mješoviti poremećaji ponašanja i osjećaja, emocionalni poremećaji osobito u djetinjstvu, poremećaji u socijalnom funkcioniranju s početkom u djetinjstvu ili adolescenciji, tikovi, ostali poremećaji, mentalni poremećaji, te poremećaji nesvrstani drugdje.

Tome se pridružuju i opozicijska ponašanja, poremećaji s nasilničkim ponašanjem, poremećaji prilagodbe s miješanim smetnjama emocija i ponašanja, poremećaje prilagodbe sa smetnjama ponašanja i antisocijalno ponašanje djece i adolescenta.

PRILAGODBE NASTAVNOG/ŠKOLSKOG RADA

Djeci s poremećajima u ponašanju (kao što je vidljivo iz opisa njihovih značajki) nije uvijek nužno prilagođavati samo nastavno gradivo (osim u situacijama poremećaja pažnje i hiperaktivnosti odnosno specifičnih teškoća u učenju, vidi već navedeno) nego još više prilagođavati uvjete obrazovanja, prema kvalitetnom školskom okruženju u kojemu se:

- učenje prilagođava djetetovim mogućnostima,
- ispituje tako da se očekuje i postiže uspjeh, omogućava uspjeh,
- postavljaju jasne granice i očekivanja,
- razumije djetetove potrebe i ponašanja,
- razumije njihov jezik komunikacije (traže pažnju, žele biti prepoznati kao vrijedni i cijenjeni...)
- osigurava pozitivnu afirmaciju,
- omogućava razvoj pozitivne slike o sebi, pozitivan razvoj,
- uči socijalne i emocionalne vještine, razvija empatija,
- osjeća prihvaćenim, podržanim, nagrađenim,
- osiguravaju prilike za odgovorno ophođenje s vršnjacima i odraslima,
- stvaraju prilike za stvaranje uspješnih odnosa,
- osiguravaju prilike za vježbanje socijalnih vještina,
- postavljaju uvjeti u kojima se djeca osjećaju pripadni i privrženi svojoj školi.

9. POSEBNOSTI ZA RAD S UČENICIMA S POREMEĆAJIMA IZ AUTISTIČNOG SPEKTRA

RAZVOJNE ZNAČAJKE

- Autizam se ubraja u skupinu pervarzivnih razvojnih poremećaja koji pored njega čine i Rettov poremećaj, dezintegrativan poremećaj u djetinjstvu, Aspergerov poremećaj te pervarzivni razvojni poremećaj, neodređen. Ovi razvojni poremećaji čine tzv. autistični spektar definiran dijagnostičkim kriterijima koji predstavljaju zajednička obilježja, a to su kvalitativno oštećenje socijalnih interakcija, kvalitativno oštećenje komunikacije i ograničen, ponavljajući stereotipni obrasci ponašanja, interesa i aktivnosti. Za razumijevanje i uspješno podučavanje učenika s autizmom važno je i poznavanje određenih dimenzija autističnog ponašanja i učenja. Kod osoba s autizmom postoje specifičnosti percepcije, doživljaja okoline, pamćenja te je veoma bitno uzeti u obzir ulogu emocija kao konteksta u tom procesu. Uspješna i sigurna edukacijska integracija u redovnu školu po prilagođenom programu moguća je za učenike s Aspergerovim poremećajem, učenike s autizmom koji imaju laki stupanj sniženih intelektualnih sposobnosti, za one koji su graničnog ili prosječnog intelektualnog razvoja uz određenu, minimalnu razinu socijalne zrelosti i umjereni stupanj autizma, a kod kojih su smetnje u ponašanju zastupljene u manjoj mjeri. U procesu odgojno obrazovne integracije autizma moraju se uzeti u obzir sljedeće značajke:
  - disharmoničnost razvoja (socijalnog, kognitivnog, emocionalnog)
  - teškoće u razumijevanju verbalne i neverbalne komunikacije, rigidnost i manjkavost u socijalnoj interakciji, ograničeno polje interesa, nefleksibilni obrasci ponašanja

PRILAGODBE U NASTAVNOM RADU

Opći zahtjevi

Učenike s autizmom treba uključiti u redovni školski program samo ako su zadovoljeni potrebni uvjeti i omogućene specifične metode prilagođene potrebama ovih učenika, odnosno ako stupanj poremećaja dopušta neometani nastavni proces.

Pretpostavke za rad su:

- spremnost škole, učitelja tj. prihvaćanje i razumijevanje učenika
- spremnost za suradnju sa stručnjakom za edukacijsko-rehabilitacijsku potporu i roditeljima
- kontinuirana dostupnost specifične stručne podrške učiteljima i roditeljima
- dobro pripremljen individualizirani program, manji razredi po broju učenika (dvadesetak) i bez drugih učenika s teškoćama u razvoju,
- mogućnost korištenja asistenta u razredu kao podrške učeniku i učitelju

Zahtjevi u odnosu na nastavne sadržaje

Individualizirano planiranje i podučavanje mora biti usmjereno na usvajanje znanja i vještina koje su funkcionalne, praktične i kroz koje se djeluje na podizanje razine socijalne kompetencije i prihvatljivih oblika ponašanja. Akademska znanja usvajati na način koji je opisan u poglavlju Prilagodbe nastavnom radu s učenicima sa sniženim intelektualnim sposobnostima. Ovdje se kao i prilagodba pojedinih područja u nastavnim predmetima može podrazumijevati i da učenik ne mora usvojiti sve nastavne sadržaje svih nastavnih predmeta. Usvajanje akademskih znanja ne smije imati prednost pred poticanjem komunikacijskih i socijalizacijskih sposobnosti (doživljaj /ne/uspjeha).

Zahtjevi u odnosu na metode i postupke

Vrijede upute pod ovim naslovom dane za podučavanje učenika sa sniženim intelektualnim sposobnostima. Posebnosti učenika s autizmom su pored navedenih:

- Vizualno-kognitivna podrška u strukturiranju prostora, vremena i socijalnih odnosa (TEACCH metoda i oblici augmentativne komunikacije ako je potrebno). Podučavanje upotrebom slikovne podrške omogućava bolje razumijevanje i anticipiranje konteksta te pomaže stabilizaciji socijalne okoline učenika.
- Voditi računa o nižem stupnju emocionalnog razvoja i mogućim posljedicama na ponašanje.
- Ono što je naučeno potrebno je vježbati u različitim situacijama i kontekstima s različitim osobama (radi otežane generalizacije),

- Individualno određeni vremenski periodi rada i odmora
- Prema potrebi koristiti alternativna sredstva i metode za kompenzaciju područja u kojem učenik ima teškoće (npr. dopustiti mu da tipka umjesto da piše, dopustiti mu pismeni ispit umjesto usmenog).

Zahtjevi u odnosu na provjeravanje i ocjenjivanje

Isto kao i kod učenika sa sniženim intelektualnim sposobnostima uz posebnosti za autizam: Provjera znanja se treba izvršavati u različitim situacijama, više puta zbog neujednačenosti reprezentacije. Procjena također treba biti usmjerena na evaluaciju razvoja socijalizacije, komunikacije i promjene određenih oblika ponašanja.

Prilagođavanje sredstava i zahtjeva u njihovoj upotrebi

Osigurati mogućnost:

- nabavke potrebnih sredstava za vizualno kognitivnu podršku (TEACCH metoda)
- kratkotrajnog isključivanja, osamljivanja i odmora
- odabir primjerenog mjesta u razredu s obzirom na moguću senzorička preosjetljivost učenika
- prema potrebi - parcijalna integracija (socijalizacijski predmeti u redovnom razredu i obrazovni predmeti u posebnom odjeljenju) uz mogućnost prelaska iz jednog oblika u drugi (djelomična i potpuna integracija),diferencirani oblici nastave
- produženi stručni programi (PSP) koji uključuju specifične oblike podrške (npr. logoterapija, kineziterapija, senzorička integracija, terapija igrom i sl.)
- organiziranje produženog stručnog programa (PSP) u suradnji sa specijaliziranim ustanovama.

Primjer planiranja i izvedbe "bonus nastave"

1. odrediti kojim učenicima je potreban takav oblik nastave (stručni tim u suradnji s roditeljima i učenicom)
2. razmotriti mogućnosti matične škole, mogućnosti i drugih suradničkih škola (kabineti i oprema, školska kuhinja, školska zadruga, ponude izvannastavnih aktivnosti koje se temelje na usvajanju konkretnih radnih vještina) i lokalne zajednice (obrtništvo, industrija, komunalne službe, udruge, uslužne djelatnosti)
3. **dogovoriti ponudu s učenicom/učenicom, roditeljima i stručnim suradničkim službama naglašavajući:**
  - da ovom nastavnom ponudom učenici stječu znanja i vještine potrebne za samostalno svakodnevno življenje
  - da ih ova nastavna ponuda uvodi u takav svijet rada koji će predstavljati početak školovanja za buduće zanimanje vodeći računa o mogućnostima zapošljavanja u lokalnoj zajednici
4. **odrediti osobe za provođenje i praćenje "bonus nastave"** (ravnatelji manjim školama, voditelji sekcija izvannastavnih i izbornih aktivnosti, stručne službe škole, nastavnici s nepotpunom satnicom, roditelji i članovi uže obitelji, studenti pedagoških studija na praksi, volonteri, ročnici na civilnom služenju vojnoga roka)
5. **vrednovanje postignuća**
6. **prijedlozi svih sudionika procesa**

Primjeri

Škola pri kojoj djeluje školska zadruga

Ove su škole najzahvalnije za provođenje "bonus nastave. Bogatim ponudama koje su vezane uz lokalitet na kojem se škola nalazi, školsko zadrugarstvo nudi učenicima s posebnim potrebama individualni pristup uz mogućnost izbora konkretnih životnih radnih aktivnosti: pčelarstvo, maslinarstvo, skupljanje ljekovitog bilja, izrada čipki i suvenira na temeljima baštine, cvjećarstvo, vinogradarstvo, njegovanje travnjaka i dr.

Škola pri kojoj ne djeluje školska zadruga

Ako škola nema školsku zadrugu, razmotriti će ponude svojih izvannastavnih i izbornih aktivnosti, planiranih projekata i sl. s ciljem uključenja učenika s "bonus nastavom", a sve u skladu s njegovim sposobnostima i željama.

Uz ove ponude, ako škola ima i školsku kuhinju, može zadovoljiti različite interese učenika s "bonus nastavom"

Suradničke škole na projektu "bonus nastave"

Kada škola nije u mogućnosti ponuditi realizaciju "bonus nastave" unutar svoje kuće, treba se povezati sa školom koja će joj postati partnerom na tom zadatku (suradnička škola).

Škole na projektu "bonus nastave" surađuju s lokalnom zajednicom

Dogovarajući "bonus nastavu" s učenicima i roditeljima, škola treba uzeti u obzir mogućnosti koje nudi njihova lokalna zajednica u odnosu na buduće radno mjesto, te u odnosu na potrebe zajednice za obavljanje određenih poslova. Ovo posebno dolazi do izražaja u malim mjestima, izoliranim mjestima i na otocima gdje škola nema mogućnosti tražiti suradničku školu, već se u potpunosti oslanja na lokalnu zajednicu.